

PESTEN I BLEKINGE

1710-11

Pesten 1710-11	3
Pestepidemierna.....	4
Vad är pest?.....	5
1700-talets syn på pesten	6
De fyra ryttarna	7
Ett samhälle i kris.....	8
Blekinge 1710.....	9
”Rijkets och Fädernes Landets Wälfärd”	10
Inkvarteringarna.....	11
Bevare oss milde Herre Gud.....	12
Pestpreservativ	13
Pestvakten på Pantarholmen.....	14
Iklädd en fotsid, vaxad rock	15
Socknarna ”mitt på landsvägen”	16
Pestbacken i Holje	17
Vilka drabbades?.....	18
Omsorgen om de döda.....	19
Gravöl och bodelning	20
Kalendarium	21
Källor i urval.....	22

**Utställningen visas på Blekinge museum i Karlskrona 19 mars - 15 maj 2011
och i Längan i Holje Park, Olofström 26 juni - 28 augusti 2011**

www.blekingemuseum.se

Utställningen producerad av Blekinge museum

Katalogtext: Thomas Persson, Blekinge museum

Layout: Susanne Ström, Blekinge museum

Omslagsbild: Thomas Hansson

Digitaltryck: Tryckcentrum, Karlskrona 2011

Katalogen kan beställas genom Blekinge museums butik 0455-30 49 85 eller reception.blm@karlskrona.se

Pesten 1710-11

1710 drabbades södra och mellersta Sverige av en våldsam pestepidemi. Särskilt utsatt blev Blekinge, där befolkningen i vissa socknar mer än halverades. Dödstaten för hela länet är osäkra men beräknas ha uppgått till cirka 15 000 personer. I landet avled cirka 100 000 i pesten.

”...denna vardt then första som man märkte hafva pestböld”

Den 27 oktober 1710 avlider 12-åriga Karin i Ulvsmåla. I kyrkoboken noteras: denna vardt then första som man märkte hafva pestböld. Karin, som var dotter till bonden Jonas Löfvingsson, är det första namngivna pestoffret i Blekinge. En vecka tidigare hade fyra troligen pestsmittade soldater ur Kronobergs infanteriregemente begravts i Ysane. De första fallen av pest hade visat sig i Augerum redan den 20 oktober. Också i Karlshamn och Karlskrona fanns tidiga indikationer men myndigheterna sökte där i det längsta tona ner faran.

Efter 10 år av oavbrutet krig var landet utarmat. I det pågående kriget hade Karlskrona med örlogsflottan en central roll, vilket påverkade hela det övriga landskapet. Ständiga trupptransporter och den omfattande inkvarteringen av soldater ute i bygderna var en förklaring till farsotens omfattning och snabba förlopp. Myndigheterna, representerade av landshövding och Amiralitetskollegiet sökte genom instruktioner och reglementen förgäves stoppa spridningen. Särskilt viktigt var att skydda de militära funktionerna. På landsbygden hade prästerna, som statsmaktens förlängda arm, att fullfölja utfärdade direktiv, ofta i konflikt med ett traditionsbundet lokalsamhälle.

Utställningen ger en bild av pestens förlopp och orsaker. Örlogsstaden, som trots försök till avspärning, blev inkörsporten för farsoten, är en utgångspunkt. Men också byar och gårdar över hela landskapet drabbades. Kyrkböckerna från två socknar i mellersta Blekinge – Hoby och Backaryd speglar förhållandena. De arkeologiska undersökningarna på Pestbacken i Holje under 2003 ger ögonblicksbilder av hur den enskilda människan drabbades.

Gravsten över mästernekten Kåbre och dennes 5 barn. Kronokyrkogården, Aspö. Foto: Thomas Persson, BLM.

Pestepidemierna

Från Digerdöden – den stora döden – omkring 1350, ända fram till mitten av 1700-talet svepte pesten gång på gång över Europa. Den epidemi som drabbade Norden 1710-13 började på Balkan. Här fanns pesthärdar kvar ännu på 1830-talet. 1701 omnämns de första pestutbrotten i Transsylvanien. 1703 har sjukdomen nått Ungern, 1704 södra Polen. 1709 har den etablerat sig vid södra östersjökusten och spreds därifrån snabbt vidare via hamnstäderna till Pommern, Preussen, Baltikum, Finland och Skandinavien.

*Abbildung von der groszen Pest
in Dantzig 1709.
Träsnitt av Samuel Donnet.*

Via Danzig, som blev hårt drabbat av pesten, skedde merparten av den inte minst för Sverige livsviktiga spannmålsimporten. Med spannmålen följde råttorna, som hade en avgörande roll för spridningen av den dödliga smittan.

Det stora nordiska kriget bröt ut 1700 och kom att beröra stora delar av Nord- och Östeuropa. Året därpå inleddes Spanska tronföljdskriget som involverade samtliga västeuropeiska stater. Kriget fördes till lands och till sjöss och tog enorma resurser i anspråk. Som alltid drabbades i första hand civilbefolkningen. 1709-10 slog skördarna fel, vilket ledde till en av de värsta hungerkatastroferna i Europa. Kriget och nödären gav pesten en god grund.

Vad är pest?

Pest är en infektion orsakad av bakterien *Yersinia pestis*. Denna finns normalt hos gnagare – främst råttor. Smittan sprids i första hand av loppor, av vilka råttloppan är särskilt farlig. Pestbakterierna förökar sig i loppans tarmkanal och täpper igen matstrupen. Den sålunda blockerade loppan fortsätter att suga blod. Följden blir att det infekterade innehållet i matstrupen hamnar i bitsåret.

Pest uppträder i olika former:

BÖLDPEST

Symptom: Hög feber, frossa, huvudvärk, kräkningar och diarré. Smärtsamma bölder, buboner, orsakade av inflammationer i lymfkörtlarna slår upp i ljumskar, armhålor, käke, nacke. Ångest är ett vanligt symptom. Inkubationstid: 3-4 dagar. Dödlighet utan behandling: 50-100 %

LUNGPEST

Symptom: Lunginflammation förorsakad av pestbakterier, hög feber, hosta ofta blodig, andnöd med ökad andning, bröstsmärtor och hög puls. Smittan sprids via luften. Dödlighet utan behandling: närmast 100 %

BLODPEST

Symptom: Blodbanorna invaderas av pestbakterier och en blodförgiftning utvecklas med hög feber, frossa, förvirring och ofta hudblödningar. Blodpest är snarast en komplikation av föregående. Dödlighet utan behandling: närmast 100 %

Pesten är inte utrotad. 2 000-3 000 fall rapporteras varje år. Eftersom vi idag har verksam antibiotika och dessutom vet hur sjukdomen sprids kan utbrotten begränsas.

Pestloppa

1700-talets syn på pesten

När pesten i augusti 1710 nådde Stockholm utfärdade kungliga rådet ett direktiv om att Pestbönen skulle läsas efter predikan i alla landets kyrkor.

O Ewige rättfärdige Gudh och Herre! Som hotat hafwer alle olydige syndare med smittosamma sjukdomar Pestilents/Sewulnad och Skälfwo;/Wij förnimme Att wij thenna plåga hafwa wäl förtienth; och är oss afhiertat ledt thet wij sådant straff hafwa öfwer wårt hufwud dragit. Men war oss nådelig; ty wij äro swage: Hela oss Ty wåra been äro förskräckte. Ack Herre huru länge?

Pestens karaktär av utifrån kommande epidemi gjorde att den sågs som en Guds straffdom. Guds vrede måste stillas. Detta är det ledande motivet i den religiösa förkunnelsen men återkommer också i de pestförordningar de världsliga myndigheterna utfärdade. Alla måste upphöra med högfärd och ogudaktigt leverne. Det krävdes bot, bättring och förtröstan på Guds nåd för att övervinna den svåra tiden.

Pesten sågs inte som en vanlig sjukdom, den uppfattades som en förgiftning. Den var ett sjukligt tillstånd som inte bara drabbade individer. Hela naturen blev rutten och besmittad.

Smittan ansågs spridas via luften men också genom beröring. Många döda i ett hushåll, alternativt en kortvarig sjukdom och därefter död, var en alarmsignal. Bölder, märken efter bitt med det karakteristiska svarta området var tydliga tecken.

För att undvika pest skulle man förändra luften genom vädring och rökning. För att förhindra lukt, stank och fukt skulle man hålla rent, vädra och elda. Rökning med svavel, enris, beck och tjära och bockhorn ansågs verksamt. Hundar och katter sågs som smittspridare. Sjuka skulle hållas isolerade och besmittade hus avspärrade. Kontrollen av transporter och resande skärptes genom karantänsbestämmelser och utfärdande av sundhetspass. Publika sammankomster begränsades. Strikta regler infördes vid hanteringen och begravningen av de döda.

De fyra ryttarna

Uppenbarelsebokens fyra ryttare representerar lidande och ond, bråd död, en daglig realitet för människor såväl under tidigt 1700-tal som på många håll i världen än idag. Pesten på sin smutsgula krake var en fruktad gäst.

Apokalypsens fyra ryttare. Träsnitt av Albrecht Dürer, ca 1497-98

En hwijt häst

Thetta är den första plågan:
nemliga förföljelse af tyranner,
som somlige thet uthtyda.

En röd häst

Then andra plågan:
Krig och blodz uthgiutelse.

En svart häst

Hunger och dyrr tijd.

En black häst

Pestilentie och döden.

Joh. Upp. 6:1-8, Karl XII:s bibel 1703.

Ett samhälle i kris

Den våldsamma pestepidemin, de återkommande motgångarna i kriget, de fångna soldaterna i Ryssland, kungens vistelse i Bender hade försatt landet i ett akut politiskt krisläge. Hela rikets existens var hotad. Mentalt måste de många katastroferna ha påverkat människor. Existentiella frågor ställdes på sin spets. Tilltron till både religiösa och världsliga makthavare prövades liksom myndigheternas förmåga, strategier och legitimitet.

Samhällsstrukturen i stormaktstidens Sverige byggde på den luther-ska hustavlan, som delade in befolkningen i husbönder och tjänare, i lärare och åhörare, i överhet och undersåtar. Monarken var ”en envälds, allom bjudande och rådande suverän konung”, vars makt var given av Gud. I kungens bortavaro var det Kungliga rådet som styrde landet. Rådet sände ut förordningar och påbud och förmedlade skrifter av teologisk och medicinsk karaktär. Här gavs förklaringar till farsoten och de åtgärder som skulle vidtas.

På regional nivå fanns den civila förvaltningen som leddes av landshövdingen. Dennes ansvarsområde omfattade bland annat tillsyn av rättsväsendet, religionsutövande, krigsmakten, kommunikationer, finansförvaltningen, näringar med mera.

För Blekinges del fanns ytterligare en myndighet av central betydelse, Amiralitetskollegiet. Medan landshövdingen hade ansvaret för de i länet förlagda enheterna ur armén, svarade Amiralitetskollegiet för allt som rörde flottan, vilket inbegrep såväl de indelta båtsmännen som betydande delar av de angelägenheter som rörde Karlskrona.

En femte beslutsnivå utgjordes av Kyrkan. I varje stift fanns en biskop, i varje härad en prost och ute i socknarna kyrkoherdar, klockare och hjälppräster. Prästerna svor trohetsed till konungen och svarade förutom för själavård och förkunnelse av Guds ord, även för förmedlingen av de världsliga myndigheternas kungörelser och påbud.

I det enskilde hushållet slutligen var det husbonden som rädde, över hustru, barn och tjänare.

De olika beslutnivåerna hade inte alltid samma agenda. Utgångspunkten var det egna ansvarsområdet, vilket många gånger ledde till motstridiga beslut som förvärrade situationen under pestepidemien.

Blekinge 1710

*Petter Geddas karta
över Blekinge 1684.*

Femtio år efter freden i Roskilde är Blekinge en integrerad del av det svenska stormaktsväldet. Det är ett utpräglat bondeland men Karlskrona och Karlskrona har som de enda städerna en dominerande ställning. Landskapet har ca 30 000 invånare. En tredjedel bor i de båda nyanlagda städerna. Flottan och örlogsvarvet har en strategiskt viktig roll i det svenska östersjöväldet. Den militära närvaron är därför massiv med inkvartering och ständiga ”durchmarscher”, d v s trupp-förflyttningar. Kriget och de militära behoven överskuggar allt och tar väldiga resurser i anspråk. En väl utbyggd kontrollapparat har ett hårt grepp om befolkningen.

Som övriga Sverige är Blekinge plågat av det långvariga kriget. Utskrivningarna av soldater och båtsmän är ständigt återkommande. Förlusterna

i fält är förfärande. Endast en av tio beräknas ha återvänt hem. I juli 1709 går den svenska armén under vid Poltava. I november landsätts danska trupper i nordvästra Skåne. I januari tränger de in också i Blekinge och når ända fram till Karlskrona, som brandskattas.

Vintern 1708-09 är den kallaste i mannaminne. Vårsådden är sen. De närmast följande åren ger dåliga skördar. Det råder dyrtid och brist på spannmål.

Sjukdom och död är en del av människors vardag. Mässling och kikhosta skördar ständigt nya offer bland de späda och mindre barnen. Smittkoppor och dysenteri är andra återkommande livshotande gissel. Till detta kommer hösten 1710 pesten som även den drabbar barnen men också yngre och medelålders i produktiv ålder.

”Rijkets och Fädernes Landets Wälfärd”

Med pestens ankomst ställdes Amiralitetet inför en svår och komplex problembild. Att upprätthålla försvaret och bemanna flottan var överordnat pesthotet. Nödvändiga åtgärder för förhindra smittspridningen måste vägas mot det hotfulla säkerhetspolitiska läget. Östersjöprovinserna hade erövrats av ryssarna. Danska flottan utgjorde ett ständigt hot. Kungen var kvar i Turkiet. Till detta kom det ansträngda ekonomiska läget. Stadskassan var tom, pengar saknades till löner och utrustning.

Platserna efter sjuka och döda soldater och båtsmän måste så långt möjligt fyllas. Under augusti och september 1710 anlände en stridström av soldater och båtsmän till Karlskrona. De kom från Halland, Göteborg, ”städerna” och Skåne. Många var sjuka eller insjuknade under marschen. Ett flertal båtsmän skickades därför hem. I oktober aktualiserades avfärd för ytterligare manskap till hemorterna över i stort sett hela södra Sverige. Amiralitetet planerade vid denna tid också för

inkvarteringen av de soldater som skulle stanna kvar i Blekinge och angränsande delar av Småland. Utmarschen från Karlskrona bidrog utan tvekan till att sprida smittan och stämmer väl i tid med de fall av pest som uppmärksammades längs marschrutten genom bland annat de småländska socknarna Väckelsång och Tingsås.

Inkvarteringarna

För att säkra försvaret av flottan och varvet förflyttades i december 1710 tre kompanier av Adelsfanan och fem kompanier av Schommers regemente till Blekinge. Soldaterna inkvarterades hos borgare och bönder runt om i mellersta och västra Blekinge. Flera hade medföljande hustrur och barn. Karlskronaborgarna fick samtidigt ta emot 500 man ur överste Kiöhlens regemente.

Schommers regemente bestod främst av tidigare soldater från Sachsen. De hade tillfångatagits under Karl XII:s polska fälttåg och värvats till den svenska armén. De sachsiska soldaterna skickades först till Finland för att delta i fälttåget i Ingermanland och anfallet på S:t Petersburg, områden som drabbats av pesten. 1709 skeppades de över till Sverige och deltog året därpå i slaget vid Helsingborg. På senhösten förflyttades regementet till Blekinge.

Rykten om att de sachsiska soldaterna fört smittan med sig florerade. I juli 1711 är bonden Karl Svensson i Kölja instämnd till tinget av soldaten Jakob Vogel:

Karl har lagt ett lik i samma rum där Vogel varit inkvarterad. Vogel legat inkvarterad först i Björkenäs där alla utdött, Vogel flytt till Kölja. Vogel blivit tämmelig frisk efter att varit smittad av sjukdom. I Kölja har han insjuknat ånyo. När han legat sjuk – malader – i sängen har Karl burit in ett lik i stugan och satt liket på golvet hos Vogel, stanken var påtaglig och Vogel blivit sjuk på nytt...Liket var Karls egen son, vilken dog av farsoten. Karls förstånd var inte större, hade han vetat bättre hade han inte placerat liket i Vogels rum. Vogel hade bett att få slippa liket, Karls hustru hade inte hindrat Karl, varefter Karl bar in ett nytt lik, vilket var hans bror. Karl påstår att Vogel kommit med sjukdomen, vilken Karls son senare dog av. Vogel nekar till at ha spridit sjukdomen i Kölja. Visserligen var han krank men blivit bättre i Kölja. Karl nekar till att ha hört förordningen om farsoten.

Ur Bräkne härads dombok 1711-07-07

Pestpreservativ

Isolering av sjuka och avspärrning av besmittade hus var grundläggande åtgärder mot smittspridning. Viktigt ansågs också vara att rena den infekterade luften genom rökning med skarpt luktande ämnen som enris, svavel, tjära, beck, krut och bockhorn. Rökningen användes till såväl personer som kläder och varor. Mynt, brev med mera skulle doppas i ättika. Brännvin ansågs som ett gångbart motmedel liksom tobak. Överflöd av mat och dryck var skadligt. Sur frukt, mjölkmat, kött och fisk skulle undvikas. I stället rekommenderades smör, bröd, öl och vin.

I en skrift om pestfaran och skydd mot denna av provincialmedicus Johan Landelius 1710 ges följande råd:

På morgonen förtäres en beta bröd, doppad i ättika, ålandsrot, enbär, lagerbär, raspad hästhov eller dywelsträck. Rökning av tobak blandad med svavel eller enbär är nyttig.

Elliest är tienligt att intaga jngefåhra, en liten knifsudd krut och några swiskon som äro bestgrödde med sönderstötte lagerbär, enebär och säcker, sampt uti godt win, ättika eller purt enebärsbrännvin inlagde.

Man kan ock taga in lönkåda, ohlsten eller god tiära, en knifsudd, eller ock, den intet wet af någon passion, dricka fastandes sitt eget watn....

På halsen kan man bära uti en liten skinpung, tåsser eller fröar brände till pulver, dywelsträck, bärwergiäll, campher, hwitlök, surt bröd, litet qwicksilver uti en hasselnöt förwarat...

Pestvakten på Pantarholmen

Dagligen kom en strid ström av resande till Karlskrona. Det var båtsmän och soldater på väg till flottan och varvet, bönder med varor som skulle försäljas och ämbetsmän på resa. För att kontrollera trafiken in till staden upprättades en militärpostering vid Landbrons fäste på Pantarholmen. Endast besökare med så kallat sundhetspass fick passera. För att mota smittan skulle resande, bagage och varor rökas med enris och svavel. Även vid de större landsvägarna på gränsen till Skåne fanns rökvakter, här för att kontrollera trafiken från det pestsmittade Blekinge. Kontrollen vid militärposteringarna följde sociala gränser och rökningen tycks endast i undantagsfall ha drabbat högre officerare och ämbetsmän. Övriga kunde få stanna upp till en vecka vid rökverket. Pestposteringarna var impopulära och försökte kringgås genom mutor eller helt enkelt genom att välja annan väg. För Karlskronas del erbjöd sjövägen alternativ.

När pesten drabbat ett hushåll och "större delen" var döda skall huset märkas med ett vitt kors. Den som söker sudda ut korset straffas med döden. Det är förbjudet att umgås eller besöka de överlevande. Om alla dör ska huset spikas igen och efter ett antal veckor rökas. Först därefter är det tillåtet att gå in. Om personer från smittade hus måste förflytta sig i staden skall männen bära en vit kapp, kvinnorna ha en vit klut knuten över munnen.

Ur Amiralitetskollegiums pestförordning den 9 november 1710

Iklädd en fotsid, vaxad rock

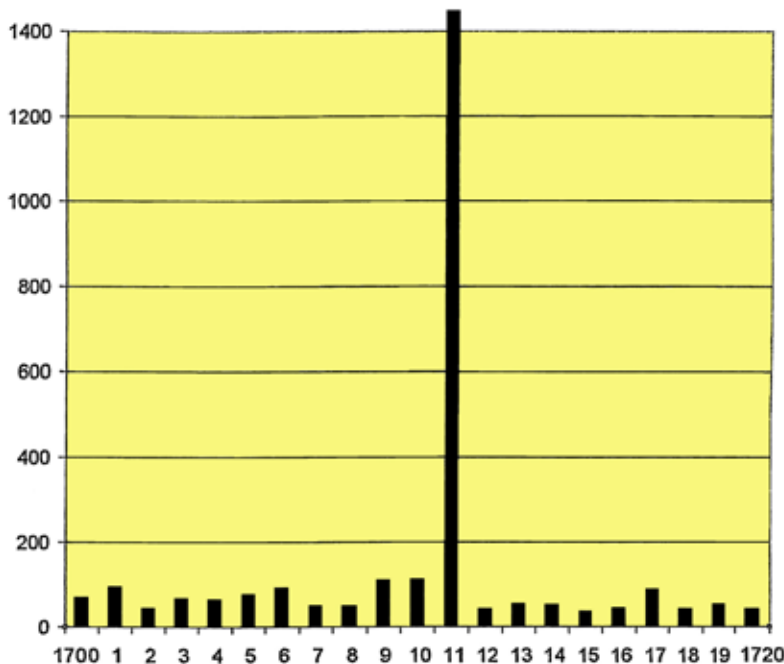
Pestdoktorn i fotsid rock och fågelliknande ansiktsmask möter på många avbildningar från 1600- och 1700-talets Europa. ”Näbben” var försedd med aromatiska och välluktande medel och skulle fungera som filter mot den besmittade luften. Ansiktsmasken omnämns inte i handlingar från pestepidemien 1710-11. Däremot återkommer den långa rocken som påbjuden skyddsutstyrsel för såväl sjukvårdare, präst och likbärare. Rocken kunde vara tillverkad av vaxat tyg men hade ofta en enklare utformning. Den tjänade som ett igenkänningstecken som varnade mötande men hade också en skyddande funktion. Efter besök hos de sjuka skulle den hängas på genomluftning på säker plats där ingen obehörig kunde komma i kontakt med den. Den skulle behandlas med sur rök av vinättika, myrra och kopparvatten. Rocken gav också ett visst fysiskt skydd mot de bitska rättlopporna.

Någon sjukvård existerade inte på landsbygden. Där gällde prästens råd och anvisningar. Sjukvården i Karlskrona leddes under pestepidemien av amiralitetsmedicus Tranæus, som till sin hjälp hade fältskärerna Johan Starck, Jürgen Ziegelhof och Jonas Hultman. De båda sistnämnda dog själva i pesten. Dessutom fanns stadsbarberare i såväl Karlshamn som Karlskrona. De ytterst begränsade sjukvårdsresurserna förstärktes genom att ”ährliche och beskedlige Sjukwachtare af Man och Qwinkön” utsågs. Rekryteringen skedde bland ”tjänstehjon, inhyses eller annat beskedligt Folk”. Inom Flottan avdelades på samma sätt sjukvårdare och likbärare. Gemensamt för samtliga kategorier var att de avskärmades från övriga samhället. När de förflyttade sig i staden skulle de bära särskilt igenkänningstecken.

Socknarna "mitt på landsvägen"

I kyrkolagen 1686 stadgades att de avlidna "som i Kyrckian eller på Kyrckiogården äro begrafne" skulle bokföras. Kyrkoherdarnas tolkning och praxis varierade inte minst under pestepidemien. I vissa fall registrerades inte de som begravts utanför den ordinarie kyrkogården. Många kyrkoböcker har dessutom helt eller delvis gått till spillo. Från Blekinge finns detaljerade kyrkoböcker bevarade från bland annat Hoby och Backaryds socknar. De noggrant förda anteckningarna ger oss en ögonblicksbild av hur pesten drabbade den blekingska landsbygden. Genom de båda socknarna löpte två viktiga kommunikationsstråk, kustlandsvägen respektive smålandsvägen upp mot Växjö. Längs dessa gick en stor del av trupptransporterna till och från Karlskrona. I båda socknarna fanns förutom de indelta båtsmännen också soldater inkvarterade hos bönderna. Den stora militära närvaron var en starkt bidragande orsak till den snabba spridningen av pesten.

Det första till pesten relaterade dödsfallet i inträffar den 27 oktober 1710. Då avlider Jonas Löfvingssons 12-åriga dotter Karin i Ulvsmåla. I mitten av december följer en rad dödsfall i Hoby socken. En av de första som dör är musqueteraren Matiis Hummel. Han var inkvarterad i Garnanäs men avlider i Hjalmsa. Hummel ingick i Schommers regemente som samma månad förlagts till bland annat Hoby socken.

Pestoffren i de båda socknarna var otaliga. I Hoby dör under 1711 drygt 1 400 personer, i Backaryd cirka 700. Av de senare uppges drygt 200 vara utsocknes eller inkvarterade soldater. Befolkningen uppskattas före pesten ha uppgått till cirka 2 900 respektive 1 000 personer.

Antalet dödsfall i Hoby socken 1700–20. Efter diagram upprättat av Vanja Johansson, Blekingearkivet.

Pestbacken i Holje

Hösten 2000 undersöktes i Olofström delar av en begravningsplats med offer för pesten. Platsen ligger på en sandig höjdplatå några hundra meter söder om Holje gamla bytomt och har i folkmun kallats Pestbacken.

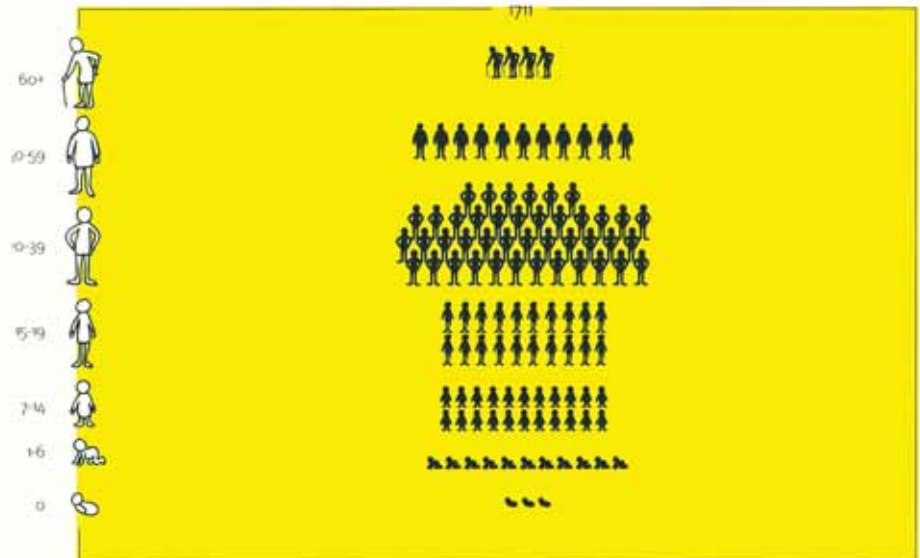
Efter avbaning avtecknade sig ett drygt hundratal mörkfärgade gravschakt mot den gula bottensanden. Gravarna låg prydligt ordnade i rader och var väl åtskiljda från varandra. Detta tyder på att de tillkommit under en relativt kort tid och att de bör ha haft någon form av markering ovan mark. Gravarna var grunda, endast mellan 0,8-1,2 m djupa. Det ringa gravdjupet speglar den brådska som rått vid begravningen.

En påfallande omsorg präglar gravarna på Pestbacken. De avviker något från den gängse orienteringen i öst-västlig riktning men följer i övrigt den kristna traditionen med de döda vilande på rygg med huvudänden mot väster. Armarna är tillrättalagda i kors över bröstet. I samtliga gravar utom två fanns spår av träkistor.

Vilka var de döda på Pestbacken?

Socknens kyrkoarkiv gick förlorat när prästgården brann 1803. Samma öde mötte länsstyrelsens arkiv. Vi kan därför bara gissa. Jämshögs socken drabbades hårt av pesten. Uppgifter från mitten av 1700-talet uppger 1 761 döda. Den närbelägna Holje by bestod vid tiden för pestens ankomst av sex gårdar, vardera befolkad med upp till fyra familjer. Rimligen har begravningsplatsen på Pestbacken brukats av byns invånare men sannolikt även för pestoffer från angränsande gårdar.

*Åldersfördelningen på Pestbacken.
Illustration ur Pestbacken 2006*

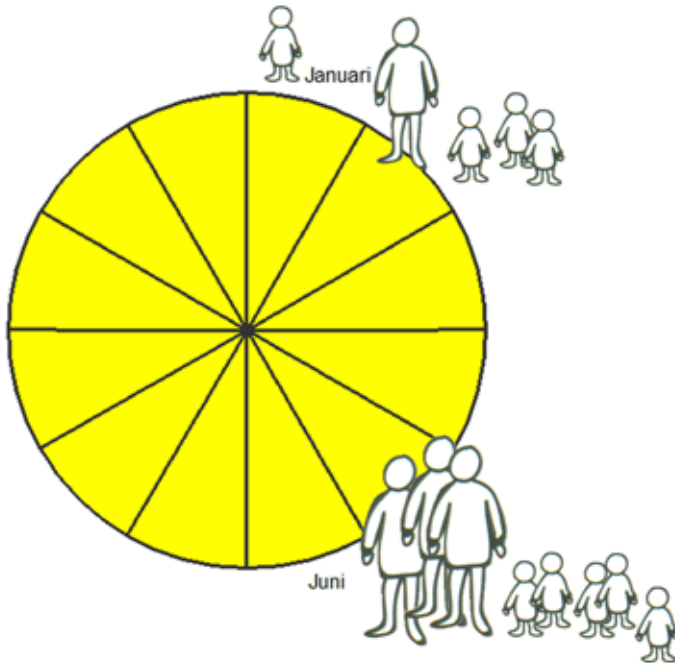

Vilka drabbades?

Den våldsamma pestepidemin var en katastrof för bygden och för de enskilda familjerna. Under några få månader rycktes nära och kära bort. Familjer slogs sönder, barn miste sina föräldrar, föräldrar sina barn. Gårdar blev öde. Ock ändå hämtade sig lokalsamhället förvånansvärt snabbt. Sedan pestepidemin bedarrat ökar trolovningar och vigslar, följda av barndop. Ödehemmanen tas över av nya brukare. Med den efterlängtdade freden tio år senare ges förutsättningar för en gynnsammare utveckling.

Åldersbestämningen av de döda på Pestbacken visar att det framför allt var barnen och de vuxna i produktiv ålder som dog i farsoten. Inget arkivmaterial finns bevarat som kan berätta om identitet eller släktskap. För att få en uppfattning om hur pesten drabbade får vi söka jämförelser på annat håll. Från Backaryds socken finns noggrant förda

anteckningar om pestoffren. I den lilla byn Gunnerskulla med några få brukare slår pesten till redan i januari. Första dagen på det nya året dör båtsmanen Rockas minderåriga dotter. Den 8 januari dör fadern, den 29:e följd av ytterligare tre barn. Sedan gör pesten ett uppehåll för att med våldsamt kraft komma tillbaka i juni då ett helt hushåll utplånas. Clement Hansson, hustrun Ingeborg, dottern Kierstin, sönerna Måns, Abram och Oluf och ytterligare en icke namngiven dotter samt pigan Karin Olufsdotter avlider den 6 juni.

Illustration: Pestens offer i Gunnerskulla 1711.

Omsorgen om de döda

Vid sidan av födelse, dop och äktenskap är död och begravning en av livets viktigaste övergångsriter. I alla kulturer finns det strikta normer hur man ska förhålla sig. Detta gällde också det tidiga 1700-talets Holje. Slakten samlades, man hade likvaker och begravningskalas. För individens frälsning och uppståndelse skulle begravningen ske i vigd jord på kyrkogården.

Med pesten ställdes allt på ända. Ett smittat hus var farligt att gå in i, omhändertagandet av pestoffren riskabelt. Myndigheterna förbjöd därför begravningar på kyrkogården och den döde skulle genast begravas ”utan någon svepning eller ringaste andra ceremonier, gravöl, process, bårkläde eller annat slikt”. Detta gick stick i stäv med allmogens traditioner och religiösa föreställningsvärld. Protesterna blev många. Kyrkoherden i Karlshamn skriver till biskopen i januari 1711: ”Almogegen vill ingalunda, att deras döda skola på andra ställen begrafwas än i Kykiogårdarna, att de äro, som de war galna, när annat omtalas.” ”... och fruchta de mera för de skola bäras i backen att begravas än för pest eller döden.” Landshövdingen uppvakts om att särskilda ingärdade och med kors markerade pestkyrkogårdar ska få inrättas. Anhållan avslås med motiveringen att det var prästernas som inbillat allmogen att ingen kunde uppstå på domedagen, som inte blivit lagd i vigd jord och av prästen blivit jordfäst.

I gravarna på Pestbacken möter en annan bild. Begravningarna har uppenbarligen skett i ordnade former om också i hast. De döda har ägnats omsorg, lagda i kistor, pryddligt klädda med armarna i kors över bröstet som seden påbjöd. Personliga ägodelar som halsband, knivar, uppsättningar med örslev och tandpetare har fått följa den döde. I flera kistor har mynt lagts ner. Bruket att lägga ner mynt i gravnen möter vi tidigast i den grekiska mytologin, där färjekarlen Charon mot ersättning forslade den avlidne över dödsfloden Styx. I Norden levde seden i vissa bygder kvar ännu in på 1900-talet.

Garnityr med örslev och tandpetare av brons. Redskapen hade troligen burits i en rem om halsen. Den lilla slevan användes till att ta bort öronvax med.

En flickas käraste ägodel – ett halsband av olikfärgade glaspärlor.

Foto Riksantikvarieämbetet UV-Syd.

Gravöl och bodelning

Ritualerna i samband med död och begravning är i alla kulturer strikt reglerade. Detta gällde inte minst det tidiga 1700-talets Blekinge.

Släkt och vänner samlades i sorgehuset för att ta farväl men också för att bevaka att allt gick rätt till. I vittnens närvaro förväntades den döende uttala sin sista önskan. Efter dödsfallet vidtog likvakan, som ofta hade karaktären av kalas där man åt och drack i den dödes närvaro.

Begravningen följdes av gravöl, som kunde vara i flera dagar. Boupp-teckningen och fördelningen av arvet markerade ett avslut.

Många människor träffades. Släktingar övernattade. Historikern Bodil Persson har karakteriserat sedvänjorna som en ”dödsbringande kultur” som i betydande grad bidrog till spridningen av pesten.

KALENDARIUM

1710

Juni

Pesten når Stockholm. Skepparen och ett par passagerare på en skuta från Pernau dör i farsoten.

Juli

Många dödsfall i Stockholm
I Karlskrona vidtar Amiralitetet de första skyddsåtgärderna. Fartyg från smittade orter tvingas ankra upp mellan Drottningsskär och Kungsholmen. Lots får inte gå ombord. Samma månad omdirigeras fyra fraktskutor till Karlshamn, där de förläggs vid Boön utanför staden. Livstidsstraff för den som vågar kontakta besättningarna.

Augusti

Epidemien sprider sig till Uppland och Södermanland. Hovet flyttar till Sala. Ett regemente från Göteborg anländer till Karlskrona. 30 man är sjuka. Baracker byggs på Aspö. Kontingenter med båtsmän på inmarsch via Växjö, Skåne, Södra Möre i Kalmar län och Blekinge har många sjuka i sina led.

September

Riksrådet flyttar till Arboga. De första pestoffren begravs i Kalmar. I Karlskrona utfärdas ny order om att inga fartyg vare sig militära eller borgarnas egna får löpa förbi de båda sjökastellen vid inloppet. En pestförordning anslås i staden. Inga främmande får inlogeras i borgarnas hus. Samtidigt framträder landshövdingen på rådstugan och försökte tona ner faran.

Oktober

Pesten härjar i Stockholm. De första pestfallen noteras i Ysane, Ulvsmåla och Augerum. I Karlskrona diskuteras karantänsbestämmelser. Förbudet att hysa främlingar i husen förnyas. Skeppare Käcks hus förseglas. Skepparen hade dött på sitt fartyg som låg i Stockholm. Vid Amiralitetet redovisas höga dödstal. Lik i barackerna. I Lyckeby finns "en hel hop lik". Obegravda lik vid Amiralitetskyrkan sprider stank över staden. Kropparna ska transporteras till en särskild begravningsplats vid gamla varvet på Wämö. Alla begravingar ska ske utan någon ceremoni. Örlogsskeppet "Scorpion" har pest ombord. Kronan arrenderar ett halvt hemman på Tjurkö för inrättande av karantän.

November

Amiralitetet utfärdar en pestförordning för flottan och Karlskrona. Dödstalen stiger dramatiskt. 3/4 av manskapet vid flottan och varvet beräknas dö eller insjukna. En inventering av husen görs. I vissa påträffas 4-5 döda. Liken blir stående i dagar i brist på medel. Kommissarie Sjöling anhåller om att få utse tjugo man som likbärare vid "barackerna". Som logi anvisas ett hus vid stranden där alla var döda och huset igenspikat.

December

Kastellpredikanten Westelius på Drottningsskär antecknar i kyrkoboken: "Detta år äro begravna på Aspö kyrkogård av mig 2 125 lik. Förutom flera än dessa som där nedlagda blevo

i tvenne gravar långa som från eken till mot gärdesgården tre lik i bredd utan kistor i sina dödskläder, och en liten likplats utom gärdesgården et stycke, där 300 nedlades utan präst. Därtill en likplats mindre, på en grön plats närmare udden vid sjökanten uppfördes, och där nedlades ungefär 60 lik med min vetskap. Sedermera hafva de från staden närmast vid Mareudd nedgravit sina döda, som till räkning ovist är."

1711

Januari

Pesten bryter ut på Gotland och i Jönköping. Från Örlogsvärvet meddelas att alla åtta alnars bräder till kistor tagit slut. På varvet uppges de flesta av arbetsmanskapet vara döda.

Februari

Viceamiral Sparre rapporterar att två tredjedelar av timmermännen, smederna och snickarna vid varvet är döda. I Karlshamn inviger kyrkoherden Orstadius en pestkyrkogård utanför staden.

Mars

Landshövdingen skickar ut en order om att alla i Blekinge i timmermansarbete förfarna omedelbart skall bege sig till Karlskrona. Veden i kronans båda bagerier tar slut. Beck går inte att uppbringa. Vid utskrivningen finns inga "fullväxta karlar" att tillgå bara unga drängar. De båtsmän som ändå anländer saknar kläder och utrustning.

April

Laggekär och tunnor till fartygen kan inte levereras då alla tunnbindare är döda. I Hoby inviger kyrkoherden Lars Schlyter en pestkyrkogård.

Maj

Av manskaper på Kungsholmen och Drottningsskär återstår endast 17 män. På Aspö och Hästholmen har nästan alla lotsar avlidit.

December

Kastellpredikanten på Drottningsskär skriver i kastelets kyrkobok att 657 döda begravts på Kronokyrkogården under året.

1712

Januari

Landshövdingen rapporterar att man "intet särdeles förspörjer någon smittsam sjukdom eller farsot i städerna, ehuru ett och annat hus ej torde vara befriat från sjukdomen." Även på den omgivande landsbygden har sjukdomen avtagit men grasserar fortfarande i skogsbygden.

Källor i urval:

Arcini, C., m fl: Pestbacken. Riksantikvarieämbetet 1:1, 2006

Bergman, K: Staden, pesten, renhållning och modernitet i Karlskrona 1710-12. Manuskript under tryckning 2010.

Helgesson, M., / Lindskog, B. I.: Dessa arma uslingar... - sjuk och fattigvård i 1700-talets Karlskrona. Blekinge museum, 2000

Hult, O.T.: Några anteckningar om pesten i Blekinge och på örlogsflottan 1710-11. Tidskrift i sjöväsendet, 1915.

Ottosson, P-G.: Ett faderligt ris och barnaga: Om synen på pest och pestbekämpning i andlig litteratur under reformations- och stormaktstid. Lychnos 1992.

Persson, B.E.P.: Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne. 2001.

Persson, B.E.P.; Gud verkar med naturliga medel. Pestens härjningar i Skåne 1710-13. 2006.

Santesson, S.: Om pesten i Hoby mm. www.sabinas.se

BLEKINGE MUSEUM